

**JADID MA'RIFATPARVARLARINING O'LKA IJTIMOIIY-
MA'NAVIY HAYOTIDA TUTGAN O'RNI.**

N.Sharipova TDTU Qo'qon

filiali, katta o'qituvchisi, PhD

Jamoliddinova Sohobaxon Jamshidjon qizi

TDTU Qo'qon filiali 3-24 iqtisodiyot

Guruhi talabasi

***Annotatsiya:** Jadidlar XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida ijtimoiy o'zgarishlar, milliy uyg'onish va ta'lim sohasidagi yangilanishlar orqali katta ta'sir ko'rsatgan. Ularning ta'lim tizimiga yangicha yondashuvi, diniy tafakkurdagi islohotlar va milliy madaniyatni tiklashga qaratilgan sa'y-harakatlari o'z zamonining rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Maqolada Jadidlar tomonidan amalga oshirilgan siyosiy va ijtimoiy yangilanishlar, shuningdek, milliy g'urur va mustaqillikni himoya qilish borasidagi faoliyatlari ham ko'rib chiqiladi. Jadid harakati o'z zamonida ijtimoiy va madaniy jarayonlarga turtki bo'lib, bugungi kunda ham o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda.*

***Tayanch so'zlar:** Jadidchilik, Abdulla Avloniy, Behbudiy, Fitrat, ta'lim, islohot, marifatparvarlik.*

Kirish. Jadid ma'rifatparvarlari O'zbekiston va Markaziy Osiyo xalqlarining XIX-XX asrlar boshlaridagi ijtimoiy, siyosiy va ma'naviy hayotida muhim o'rin tutgan shaxslar bo'lib, ularning faoliyati zamonaviy o'lkamizning rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Jadidchilik harakati, asosan, turkiston hududida, ayniqsa, Toshkent, Buxoro, Samarqand, Andijon kabi shaharlarda rivojlangan bo'lib, o'sha davrda ta'lim va tarbiya sohasida islohotlarni amalga oshirish, milliy o'zlikni anglash va jamiyatni taraqqiy ettirishni maqsad qilgan. Jadidlar, umuman olganda, o'zbek xalqining ma'naviy uyg'onishida, milliy ongni shakllantirishda va ta'lim tizimini zamonaviylashtirishda muhim rol o'ynagan.

Ularning islohotchi va ma'rifatparvarlik faoliyati nafaqat ilmiy va madaniy sohalarda, balki ijtimoiy va siyosiy hayotda ham katta ta'sir ko'rsatgan. Jadidchilik harakati davomida amalga oshirilgan islohotlar va yangi qarashlar o'z davrining o'tkir ijtimoiy ehtiyojlariga javob berishga qaratilgan bo'lib, bugungi kunda ham o'zining ijtimoiy-ma'naviy ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Asosiy qism.

Jadidchilik ma'rifatparvarlik harakati XIX asrda vujudga kelgan ommaviy ma'rafiy harakat hisoblanadi. Jadid so'zi arabcha "yangi" degan ma'noni anglatadi. Jadidchilik harakatining bosh g'oyasi xalqni ma'rifatli qilish orqali mustamlaka zulmidan ozod qilishga qaratilgan ma'rifatparvarlik harakatidir. Bu harakatning yorqin namoyondalari Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Isoqxon Ibrat, Sadriddiy Ayniy, Abdurauf Fitrat va boshqa bir qator ziyolilar hisoblanadi. Jadidlar o'z milliy dasturlarida tarbiya masalalariga keng o'rin beradi. O'zlari ochgan yangi usul jadid maktablarida ham o'quvchilar tarbiyasiga alohida e'tibor qaratishgan. Jadidlar maktabni tarbiya maskani deb hisoblashgan. Tarbiya inson dunyoga kelgan kundan to umrining oxirigacha davom etadiga uzluksiz jarayondir. Jadidlar tom ma'noda ma'naviy, ma'rifiy tarbiya g'oyasining targ'ibotchilaridir. Ularning asarlarida ilgari surilgan ta'lim-tarbiyaga oid fikrlar milliy ma'naviyatimizning rivojlanishida qimmatli manbalar sanaladi. Jadidlar asarlari bugungi kun yoshlari uchun ibrat maktabi desak adashmaymiz.

Jadidchilik harakatining tarixiy ahamiyati, avvalo, uning ijtimoiy, siyosiy, madaniy va ma'naviy sohalarda olib borgan islohotlari bilan bog'liq. O'zbekistonda jadidchilik harakati XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida rivojlanib, musulmonlar orasida ta'limni zamonaviylashtirish, madaniyatni yangilash va ijtimoiy hayotni isloh qilish kabi masalalarda katta ta'sir ko'rsatdi. Jadid ma'rifatparvarlarining o'lka ijtimoiy-ma'naviy hayotida tutgan o'rni, ularning ta'lim tizimini isloh qilishdagi va milliy o'zlikni anglashdagi faoliyati, ayniqsa, katta ahamiyatga ega. Jadidchilik harakati, asosan, ta'lim va madaniyat sohasidagi islohotlarga asoslangan. Bu harakatning asosiy maqsadi – musulmon

jamoasining an'anaviy qarashlarini yangilash, ta'limni zamonaviy usulda tashkil etish va ilg'or g'oyalarni keng jamoatchilikka taqdim etish edi. Jadidchilikning maqsadi faqat ilmiy bilimlarni kengaytirish bilan cheklanib qolmasdan, balki ijtimoiy-ma'naviy hayotni ham isloh qilishga qaratilgan edi. Jadidlar, ayniqsa, yoshlarni zamonaviy dunyoqarashga ega bo'lishi uchun ularga ta'lim berishni maqsad qilib qo'ygan edilar.

Jadid ma'rifatparvarlarining ijtimoiy-ma'naviy faoliyati.

Jadid ma'rifatparvarlarining o'lka ijtimoiy-ma'naviy hayotiga qo'shgan hissasi juda katta bo'ldi. Ular nafaqat ilm-fan sohasida, balki xalqning ma'naviy va diniy hayotida ham sezilarli o'zgarishlarni amalga oshirdilar. Ularning asosiy faoliyati quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'ldi:

1. **Ta'lim tizimini isloh qilish:** Jadidlar ta'lim tizimini zamonaviylashtirishga katta ahamiyat berdilar. Ular milliy o'qituvchilarni tayyorlash, maktablarni modernizatsiya qilish, yangi darsliklar yaratish va o'quv metodlarini yangilashga harakat qildilar. Ular arab alifbosining o'rnini o'zbek alifbosiga berish masalasini ham ilgari surdilar.

2. **Ijtimoiy faoliyat va madaniyatni rivojlantirish:** Jadidlar o'zining adabiy va ilmiy faoliyatlari orqali o'zbek xalqining ma'naviy o'zligini anglashga yordam berdilar. Ular o'zbek tilini rivojlantirish, xalqning urf-odatlarini va an'analarini saqlab qolish, lekin ularga yangi ruh olib kirishni maqsad qilgan edilar.

3. **Ayollarni o'qitish va teng huquqlilikni ta'minlash:** Jadidchilik harakatining eng muhim jihatlaridan biri – ayollarning ta'lim olishiga bo'lgan e'tibor edi. Jadidlar ayollarning ham ta'lim olish huquqini tan olishdi va ularning jamiyatdagi o'rnini mustahkamlashga harakat qildilar. Ayniqsa, ayollar uchun alohida maktablar ochish va ularga ilmiy bilimlarni berish maqsadida faoliyat yuritdilar.

4. **Ijtimoiy tenglik va adolat:** Jadid ma'rifatparvarlarining yana bir muhim g'oyasi – ijtimoiy tenglikni ta'minlash edi. Ular jamiyatda adolatni ta'minlash, beqarorlik va siyosiy zulmni bartaraf etish yo'lida ishladilar.

Shuningdek, ular siyosiy islohotlarni amalga oshirish uchun qo'zg'olonlar va harakatlarni tashkil etdilar.

Mashhur jadidlar va ularning faoliyati Abdulla Avloniy (1878–1934) O'zbekistonning taniqli jadid ziyolisi, pedagog, yozuvchi, jurnalist va teatr arbobi bo'lgan. U milliy ma'rifat va madaniyatni yuksaltirishda katta rol o'ynagan, xalqni savodli qilish, yangicha ta'lim olish va milliy ruhni shakllantirish yo'lida fidoyilik ko'rsatgan. Uning faoliyati va asarlari millatni ma'rifatga chorlab, ijtimoiy va madaniy o'zgarishlar qilishga yo'naltirilgan.

Avloniy faoliyatining asosiy yo'nalishlari va asarlari

1. Ta'lim va yangi maktablar tashkil etish: Avloniy Turkistonda birinchi jadid maktablaridan birini ochgan va yangi usuldagi ta'lim tizimini rivojlantirish uchun ko'p mehnat qilgan. U o'zining pedagogik asarlari va qo'llanmalarini yaratib, dars jarayonida samaradorlikka erishishga harakat qilgan. "Maktabga kirish", "Adabiyot yoxud milliy darslar" kabi asarlari bu sohadagi muhim ishlaridan hisoblanadi.

2. Milliy ma'rifat targ'iboti: Avloniy o'zining maqola va asarlari orqali milliy ma'rifatni keng yoyish bilan shug'ullangan. "Turkiston" gazetasi orqali milliy ruhiy tarbiya va ma'naviyat haqida yozib, xalqni yangicha fikrlash va millatparvarlikka undagan.

3. Teatr va madaniyat rivojiga qo'shgan hissasi: Avloniy o'z davrida teatrni rivojlantirish va xalq orasida madaniy-ma'rifiy tadbirlarni ommalashtirishda ham katta xizmat qilgan. U 1913 yilda Toshkentda birinchi o'zbek professional teatrini tashkil etishda ishtirok etgan. Uning sahnalashtirgan asarlari ijtimoiy muammolarni yoritishga va xalq orasida axloqiy tarbiya berishga qaratilgan. \

4. Milliy uyg'onishga bo'lgan hissasi: Avloniy xalqni milliy ruhda tarbiyalash uchun katta hissa qo'shgan. U milliy va madaniy qadriyatlarni saqlab qolish va rivojlantirishga chaqirgan, xalq orasida milliy birlik va birdamlikni targ'ib qilgan. Shu bilan birga, jamiyatning ijtimoiy va madaniy jihatdan o'zgarishiga o'z hissasini qo'shgan.

Abdurauf Fitrat– Toshkentda tug‘ilgan adib va siyosatchi. O‘zbek va tojik adabiyotining rivojlanishiga hissa qo‘shgan. Uning asarlari milliy va ma‘rifiy uyg‘onishni qo‘llab- quvvatlagan. Yangi ta‘lim tizimi yaratish uchun ko‘plab islohotlarni amalga oshirishga harakat qilgan.

Abdulhamid Cho‘lpon shoir, dramaturg va yozuvchi. O‘zbek she‘riyatining yangilanishiga katta hissa qo‘shgan. Uning asarlari milliy g‘oyalar va ijtimoiy muammolarni yoritgan. O‘zining dramaturgiyasi orqali milliy tafakkurni rivojlantirgan.

Mahmudxoja Behbudiy Turkiston jadidlari otasi , jadidchilikning yana bir yorqin vakilidir. Jadidshunos Begali Qosimovning ta‘kidlashicha: “Mahmudxo‘ja Behbudiy XX asr bo‘sag‘asidagi Turkiston orzu-armonlaridan biri sifatida maydonga keldi. U o‘z davrining ijtimoiy-siyosiy harakatlarda faol qatnashgan yirik namoyondasi, yangi zamon o‘zbek madaniyatining asoschisi edi. Turkiston jadidlarining tan olingan rahnamosi. Mustaqil jumhuriyat g‘oyasining yalovbardori, yangi maktab g‘oyasining nashriyotchisi va amalyotchisi, o‘zbek dramachiligini boshlab bergan birinchi dramaturg, teatrchi, noshir, jurnalist edi.” Behbudiy yangicha ta‘lim tarbiyani afzalliklarini isbotlashda ko‘proq o‘zi erishgan yutuqlarga, o‘zi amaliyotga tatbiq qilgan yangi tartiblarga tayanadi. Behbudiy axloq va tarbiyaning asosi- maktab, barcha ilmlarning boshimaktab, saodatning, fozil insonning ma‘naviy chashmasi-maktab degan aqidaga qat‘iy amal qilgan. Mahmudxo‘ja Behbudiy uchun milliy g‘oya-millatni taraqqiyotga olib chiqish g‘oyasi edi. Bugunda ma‘rifarparvar jadidlarning bebaho asarlari, ilmiy, nazmiy va nasriy meroslari, ijtimoiy-falsafiy va axloqiy g‘oyalari o‘zbek xalqining ma‘naviy ma‘rifatini, milliy tarbiya, milliy qadriyatlar va milliy ongni yuksaltirish yo‘lida xizmat qilib, yoshlar qalbida vatanga muhabbat va sadoqat tuyg‘ularini tarbiyalab kelmoqda. Mustaqillik tufayli ma‘rifatpar jadidlarning nomlari tiklanib, tavnallud kunlari tantanali nishonlandi, ularning pok nomi oqlandi, asarlari qayta-qayta chop etildi. Ularning dunyoqarashlarida bayon etilgan falsafiy-axloqiy fikrlari xalqimizning madaniy-ma‘naviy qadriyatlar sifatida hanuzgacha saqlanib kelmoqda.

Xulosa. Jadid ma'rifatparvarlarining o'lka ijtimoiy-ma'naviy hayotida tutgan o'rni juda katta. Ularning ta'lim, madaniyat va ijtimoiy islohotlar sohasidagi faoliyatlari o'zbek xalqining taraqqiyotiga katta hissa qo'shdi. Bu harakat milliy o'zlikni anglash va jamiyatni yanada rivojlantirishda muhim bosqichni tashkil etdi. Jadidchilik, albatta, o'zbek tarixida va madaniyatida yangi bir sahifa ochdi. Jadidchilik harakati faqat ma'naviy o'zgarishlarni amalga oshirish bilan kifoyalanib qolmadi, balki siyosiy sohada ham muhim o'zgarishlarni kiritishga harakat qildi. Ular o'zbek xalqining siyosiy mustaqilligi uchun kurash olib borishdi. Bu harakatning ta'siri nafaqat o'zbek xalqining siyosiy ongini rivojlantirishga, balki uning madaniy va iqtisodiy hayotiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. **Shamsiev, M. A.** (2010). *Jadidchilik harakati: O'zbekiston ijtimoiy va siyosiy tarixi*. Toshkent: O'zbekiston davlat nashriyoti. [275-bet]
 - Jadidchilik harakatining ilmiy, siyosiy va ma'naviy jihatlari, uning o'zbek ijtimoiy hayotiga ta'siri haqida batafsil ma'lumot beradi.
2. **Ismailov, T. T.** (2002). *Jadid ma'rifatparvarlarining ta'limdagi islohotlari*. Toshkent: O'zbekiston pedagogika nashriyoti. [38-bet]
 - Jadidlarning ta'lim sohasidagi islohotlari, ularning yangi metodlari va pedagogik yondashuvlari haqida ilmiy tahlil.
3. **Akramov, D.** (2011). *O'zbek jadidchilik harakati va uning madaniy-ma'naviy ahamiyati*. Toshkent: Sharq. [128-bet]
 - Jadidchilik harakatining madaniy va ma'naviy sohadagi o'rni, ayniqsa, milliy o'zlikni anglash va adabiyotga bo'lgan ta'siri.
4. **Rizayev, X. X.** (2005). *O'zbek ma'rifatparvarlari va ijtimoiy o'zgarishlar*. Toshkent: O'zbekiston davlat nashriyoti. [89-bet]
 - Jadidchilik harakatining ijtimoiy taraqqiyot va islohotlardagi o'rni haqida ilmiy tahlil.
5. **Jadidchilik va O'zbek ta'limi** (2016). *Jadidchilik harakati va uning o'zbek ta'limidagi izlari*. Toshkent: O'zbekiston xalq ta'limi vazirligi. [122-bet]

- Jadidlarning o‘zbek ta’limi rivojidadagi faoliyati, maktablar va o‘qituvchilarni tayyorlashda tutgan o‘rni haqida o‘quv qo‘llanma.
6. **Salimov, B.** (2013). *Jadidchilik harakatining ijtimoiy-madaniy jihatlari*. Toshkent: Universitet nashriyoti. [65-bet]
- Jadidchilik harakatining ijtimoiy va madaniy jihatlari, xalqning ma'naviy hayotiga bo‘lgan ta’siri.